

Szabó Dániel

A véderőtüntetések résztvevői

„Az önkénytesek nem akarnak két évig szolgálni...
Azaz hogy a jogászok.”¹

1889 januárjának végétől márciusának végéig több-kevesebb rendszerességgel tüntetések jellemezték Budapest utcáit. Hasonló megmozdulásokkal találkozunk, ha kisebb intenzitással is, a legtöbb felsőoktatási intézménnyel rendelkező magyarországi városban is. Ezek a tüntetések, az ún. véderőtüntetések, úgy vonultak be a honi történeti köztudatba, mint amelyek megbuktatták az 1875 óta kormányelnök Tisza Kálmánt, ha erre a bukásra még egy évet kellett is várni. Busbach Péter, a tüntetésekben annyiszor megabcugolt kormánypárti képviselő és budapesti városatya visszaemlékezéseiben így adja vissza a hangulatot: „1889-ben a véderőjavaslat fellázította ez államférfiú ellen az egész országot.”²

Éppen nagypolitikai hatása miatt az adott tüntetéssorozatot a korszak legnagyobb tüntetésének tartották, jóllehet egy sor olyan elem is beleszövődött a róla szóló írásokba, emlékezésekbe, amelyek az adott évtized egy korábbi s véresebb demonstrációjához, az 1886-os ún. Janszky-féle tüntetésekhez kötődtek.³ Az 1923-ban kiadott Rendőrségi Almanach a véderőtüntetések idejére teszi például, a valójában három évvel korábbi halálesetet, és a tüntetések lezárulásának okaként a következőket írja: „Végre is a rendőrség döntő tényre szánta el magát és [...] hatalmas rendőri készenlétet vonva össze, csellel bekerítette az egész tüntető tömeget. [...] A]z [...] mindenütt áttörhetetlen rendőri erők pánccsfalába ütközött, mire megriadtan özönlött a mai Rákóczi-út felé. Itt várta őket a kelepce, a lovas-rendőr erők zöme, hol azután egyszerűen bekerítették és a főkapitányságra kísérték a tüntetők egész tömegét, 2–3000 embert egy szálig.”⁴ Ilyen méretű letartóztatás 1889-ben nem történt, ellenben 1886 júniusában igen: a Pesti Hírlap 1886. június 11-i száma számol be arról, hogy 1500 főt tartóztattak le, akik közül 700-at, a nőket és a velük levő férfiakat, a tisztességesen öltözött férfiakat, a szegényes öltözékű, de tisztességes képűeket szabadon bocsátották.

Be kell vallanom, hogy e 2000 tüntető lehetséges adatai miatt kezdtem el foglalkozni az 1889-es eseményekkel, s csak a munka későbbi szakaszában jöttem rá, hogy itt tévedésről van szó. Vagyis, hogy a véderőtüntetésről nem maradt, nem maradtatott fenn ilyen méretű adatfelvétel, sőt a ténylegesen letartóztatottakról (maximum 300 személy) sem maradtak fenn a rendőrségi adatok, s nevüket sem publi-

1 Schulteisz Ede betűszedő válasza a bíró kérdésére, hogy miért voltak a tüntetések. *Pesti Hírlap* 1889. február 16. 11.

2 Busbach 1895: 3.

3 Heiszler: 1991.

4 *Rendőrségi Almanach*. 1923: 49, a leírást átveszi Borbély–Kapy 1942: 24.

kálta a rendőrség, részben mivel nem egyeztek bele. Így, ha a mozgalomban résztvevők valamiféle társadalmi képét akarom leírni, másfajta forrásokhoz vagyok kénytelen nyúlni. Elsődleges forrásként jelenik meg a sajtó, amely mindkét (a tüntetéseket pártoló és azokat elutasító) oldalról egyaránt részletesen beszámolt az eseményekről. A Belügyminisztérium és a Főkapitányság levéltárában fennmaradt iratok alapján lehet további neveket és adatokat összeszedni. A diákságról ráadásul nem pusztán sajtó lapjaik, hanem a Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör 1888/89-es évről kiadott évkönyve is rendelkezésre áll.⁵

Az egész folyamatot semmiképpen nem lehet egységesnek kezelni, a véderőtörvény-javaslat elleni tiltakozás nem az utcán kezdődött, csak ott fejeződött be. A budapesti egyetemi hallgatók több, mint egy hónapig csak egyetemen belüli gyűlésekkel, s a képviselőházat, valamint a vezető (kormánypárti) politikusokat befolyásolni akaró kérvényekkel próbálták a számukra hátrányosnak tűnő pontokat a törvényből „kivetetni”.⁶ Következő lépésük egy félig zárt, félig nyilvános, de már a politikusokkal (elsősorban az ellenzékiekkel) közösen tartott nagygyűlés volt. Az utcán ténylegesen csak a törvény általános szavazásának napján jelentek meg. Ekkor jelenik meg a tüntetéseken egy 1889-ben eddig nem szereplő társadalmi réteg, amelyet a korszak nem-munkásmozgalmi sajtója, ugyanúgy mint három évvel korábban egyszerűen csak csöcseléknek nevez. Ugyanekkor, részben, de csak részben, az új elem jelenlétével összekapcsolódva találkozhatunk először a tárgyak és személyek elleni erőszakkal – politikusok megtámadásával és kirakatok, gázlámpák stb. összezúzásával.

A FALAKON BELÜL

Az első típusú akció a véderőtörvény-javaslat képviselőházi betérjesztésekor kezdődött. A diákság az egyetemi épületekben gyűléseket tartott, hogy eldöntse, miként akadályozhatja meg az egyéves önkéntesi szolgálat kötelezettségének megváltoztatását. Egyértelműen egyetemen belüli, érdekvédelmi akcióról van szó, amelyet ekkor még nem tekint senki politikainak. A két budapesti egyetem

5 Gyáni Gábor a vérvörös csütörtök társadalomtörténeti mérlegét a sebesültekről és halottakról készített hivatalos lista alapján kísérli meg levonni. (Gyáni 1998: 104–105.) A véderőtüntetésről hasonló adatok nem maradtak fenn.

6 Az új véderőjavaslat számos ponton változtatta meg az eredeti 1868-as, 1878-ban gyakorlatilag csak megújított a Monarchia egészének hadseregét szabályozó törvényt. Két paragrafusa ellen indult meg éles tiltakozás. Az egyik kivette a törvényből a törvényhozások (a Reichsrat és a magyar országgyűlés) jogát arra, hogy tízévente megújítsa a szabályozást. Ezt a 14. §-t később, mivel a kormánypártokon belül is erős ellenérzéseket váltott ki, kivették a javaslatból. A másik szigorította a középiskolát végzetek úgynevezett egyéves önkéntességének feltételeit. Nekik eddig, a kisebb iskolázottságúakkal szemben nem három, hanem egy éves tényleges szolgálatot kellett teljesíteniük. Az új javaslat 25. §-ában egyrészt megtiltotta az egyéves önkéntesi szolgálat idejére az egyetemre való beiratkozást, amit a hallgatók egy évnél életükből való ellopásának tekintettek. Ugyanakkor azon egyéves önkénteseknek, akik az év végén nem tették le a tisztizsgálat még egy évet kellett szolgálniuk. Ezt tekintették egy második év esetleges ellopásának, s a mozgalom kezdetén e két szabály ellen tiltakoztak.

(a tudomány- és a műegyetem) hallgatói külön ülészeknek, aminek oka a két egyetem hallgatóinak szervezeti összeveszése, amely az egész vizsgált korszakban – gyakorlatilag – fennmarad. Ugyan tavasszal, részben a tüntetéssorozattal összefüggésben megtörténik valamiféle kiegyezés, és a műszakiak visszatérnek – elméletileg – a közös olvasókörebe.

Az egyetemi diákszervezetekre azonban ebben az időszakban nem pusztán a tudományegyetem–műegyetem ellentét a jellemző; erős pártharcok folynak az (ekkor pusztán tudományegyetemi) olvasóköron belül is. A pártharcot a végül győztes „Reform-párt” vezetője a régi módon és az új módon szerveződők közötti ellentéttel magyarázza.⁷ A pártharcok nem különlegesek az olvasóköron belül: 1885 szeptemberében például a „Haladó Párt” és a „Reform Párt” csapott össze, s a küzdelem az előbbieket, a mérsékelttebbek győzelmével végződött.⁸ Az 1888-as összecsapásra Jászi Oszkár, akinek bátyja, Jászi Viktor aktív részese volt a küzdelemnek így emlékszik vissza: „Akkor Viktor volt az egyik elnökjelölt, mint a másik hangadó egyetemi kör, a Jogtudományi Segítő Egyesület favorizálta. Ennek az egyesületnek bizonyos arisztokratikus jellege volt, úgyhogy az ellenzék, mely győzelmes lett, a Jászi-pártot, mint »gentry pártot« támadta, mégpedig demokrata alapon. Persze ilyesmiről szó sem volt, de jellemezte az akkor még létező liberális hangulatot.”⁹ Mint ahogy nem lehetett szó, a Jászi emlékirataiban ugyancsak említett, a ’90-es években előtörő antiszemitizmusról sem.¹⁰ Ez utóbbinak az egyetemi politikában való pregnáns megjelenése inkább az 1890-es évek legvégét és a 20. század első éveit jellemezte.¹¹ Feltételezésem szerint sokkal inkább az akkori kormánypárthoz, a Szabadelvű Párthoz és az ellenzékhez, a Függetlenségi Párthoz, valamint a Mérsékelt Ellenzékhez való közel állás és személyi ellentétek osztották meg, bár egyáltalán nem mereven, a politizáló diákságot.

A diákság gyűlései mind a tudomány- mind a műegyetemen tízes bizottságot választottak tiltakozásuk szövegének megfogalmazására és álláspontjuk érvényesítésének intézésére. Jellemző, hogy a sajtóbeszámolók szerint pusztán arról vitatkoztak,

7 *A Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör Évkönyve* az 1888/89. tanévről: 7.

8 *A Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör Évkönyve* 1885/86: 4.

9 *Jászi emlékiratai* 1982: 554–555. A tudomány- és műegyetemi olvasókör, mint összefoglaló diákszervezet a korszakban több szakosztállyal rendelkezett: volt jogtudományi-, szépirodalmi-, retorikai-, történelmi szakosztálya. Szorosan kapcsolódott az olvasókörhöz a társadalmi gyülekezőhelyként is működő Egyetemi Daloskör. A joghallgatók, a bölcsészhallgatók, az orvostanhallgatók, gyógyszerész hallgatók, s természetesen a József műegyetem hallgatói is külön segélyegylettel rendelkeztek. Ez is mutatja, hogy a korszakban az egyetemi hallgatók jól és struktúráltan szervezettek voltak, ami egyrészt belső hierarchiát, másrészt jól mozgósíthatóságot biztosított az adott társadalmi csoportnak. Az egyetemisták összefogásának és mozgósításának igen lényeges eszköze volt még a saját sajtó is. 1888 februárjában alapították meg az *Egyetemi Lapokat*, amelynek szerkesztői később vezető szerepet játszottak a véderőjavaslat elleni mozgalomban és kötődtek a függetlenségi ellenzékhez. A sajtó szerepét a mozgalomban az ellenpárt is felismerte, s 1888 decemberében végén „ellenlapot” indított *Korunk Ifjusága* címmel, amely azonban korán sem érte el a másik lap népszerűségét.

10 *Jászi emlékiratai* 1982: 555. Maga Jászi jegyzi meg ugyanakkor: „De akkor még az antiszemitizmus korántsem volt választóvonal.” 555. és „Mindenesetre egyetemi éveim alatt az antiszemitizmus inkább politikai, mint társadalmi jelenség volt.” 556.

11 Szabó 2003: 185–186.

hogy milyen párti képviselőkön keresztül nyújtsák be kérvényüket az országgyűlésnek.¹² Végül szabadelvű párti képviselőkhöz és a kormány tagjaihoz fordulnak. Ezen a gyűléseken találkozunk először egy sor olyan diákkal, akik később a mozgalom valamilyen vezetői voltak: Veiszfeld Vilmos,¹³ Fischer Jákó és Pichler Győző, s még többen vannak, akik később is szerepet játszanak.

A VIGADÓBAN

1889 januárjának közepe hoz fordulatot a mozgalom történetében. Ekkorra a törvényjavaslat végigjárta a képviselőházi bizottságokat – ezekben kiderült, hogy a szakértő képviselők miként foglalnak állást az egyéves önkéntesekre vonatkozó megváltoztatott szabályokról. Lényegesebb ennél, hogy lezajlik az egyes pártok (képviselőházi frakciók) belső vitája az adott javaslatról, s ugyanúgy, mint a szakbizottságokban kiderült, hogy bár vannak „szakadárok” a kormánypárton belül, a párt többsége „mamelukként” viselkedik, jóllehet Tisza Kálmán már ekkor kénytelen megzsarolni őket lemondásával. Az ellenzéki pártok ugyanakkor egyértelműen elutasítják a véderőjavaslat politikailag értelmezhető változásait. Egyszerűen az átlag egyetemi hallgató azt láthatja, hogy eddigi „lobbizó” tevékenységük eredménytelen, új módszerekhez kell fordulni. Ugyanakkor a fővárosi diákságon belül egyre nagyobb súlyt kapnak a „mozgalmárok”, akik láthatóan nem elégednek meg a kérvényező, aláírásgyűjtő akciókkal, valami többet, valami nagyobbat akarnak. Ezek azok, akik a mozgalmat átviszik a pártpolitika síkjára. Amikor két nappal a képviselőházi általános vita megkezdése után a diákság egy csoportja a közvélemény számára is láthatóan összegyűlik,¹⁴ már nem pusztán egy budapesti egyetemista, hanem

12 Érdekes módon a műegyetemi petícióban jelenik meg az a kérdés, amely azután az egyik központi szerepet játssza a diáktüntetésekben: a tisztí vizsga nyelve. Mivel a hadsereg hivatalos nyelve a német, a vizsgát is ezen kell letenni. Létezik ugyan egy közös hadügyminiszteri utasítás, hogy a magukat németül gyengén kifejezni tudók számára az anyanyelvi megszólalást is biztosítani kell, de a magyar nemzetudatban ez kevésnek minősül, azt követelik, hogy az államnyelven, azaz magyarul lehessen letenni az elméleti vizsgát. Ez a követelés a kormánypárti képviselők között is széleskörűen elfogadott, így a nyelvkérdés alapvetően nem okozhatja a diákság pártpolitikai megosztását.

13 Vázsonyi Vilmosnak ekkor még ez volt a hivatalos neve, csak 1894-ben magyarosít Vázsonyira, de már 1889-ben is Vázsonyi néven publikál. Lásd pl. *A Nép zászlója* című lapban 1889. január 24-én publikálta „Az ifjúsághoz” című versét, s ugyanazon év október 10-én „Törvénytelen zászlók és czimerek” című vezércikkét.

14 A mozgalom mitológiája szerint a nyilvános (azaz a sajtóban is publikált) megjelenés előtt pár diák az egész tüntetéssorozat szintén mítosszá vált törzshelyén, a Sándor utcai Pongrácz vendéglőben találja ki az új formát. Lásd *Egyetértés* 1889. március 13. 4.; *Egyetemi Lapok* 1889. február 3. 4. A két névsor részben eltér egymástól. Az *Egyetemi Lapok* még 3, az *Egyetértés* 5 személyről beszél. Kettőn a mindkét lap által említettek között szerepelnek: Orbán János gyógyszerészhallgató (Orbán Balázs függetlenségi képviselő unokaöccse) és Fischer Jákó joghallgató, akik már 1888-ban is aktívak voltak. Ebben a lapban szerepel még Pozsonyi Gábor joghallgató, aki a későbbiekben pusztán a nagygyűlés előkészítésében és a később ismertett diákjelvény akcióban vesz részt, utána lemorzsolódik. A pusztán az *Egyetértés*-ben említett további két személy Pártényi József és Takács Zoltán – a tüntetéssorozat később „kinevezett” vezetője és „mártírja” – akik a folyamatosságot képviselik az 1886-os Janszky tüntetéssel, ők akkor voltak ugyanis egyetemisták. Az ötödik személy Óváry Pál orvostanhallgató igen keveset szerepel.

egy országos „ifjúsági”¹⁵ gyűlés megtartásáról beszélnek. Az újdonság mindenekelőtt az, hogy a mozgalom továbbviteléről a Pongrácz vendéglőben döntenek, másrészt szóba kerül az utca – ha csak minimális – birtokbavétele, mivel terveznek egy üdvözlő fáklásmenetet Horváth Gyula szabadelvű párti képviselő, képviselőházi alelnök lakásához. Horváth ugyanis a kormánypárti értekezleten élesen felszólalt a javaslatnak az egyetemistákat zavaró része ellen.¹⁶ Ugyancsak a változás jele, hogy a „Pongrácz”-beli összejövetel nem pusztán a rektorhoz menesztett küldöttséget azért, hogy engedélyezze a nagygyűlés előkészítő értekezletének az egyetem épületében való megtartását, hanem a Függetlenségi Párthoz is, részben az eddigi képviselőházi beszédek megköszönésére, részben további támogatás megszerzésére.¹⁷

A szervezés két úton halad, egyrészt kísérlet történik az egyetemi mozgalom keretein belül maradni, s az egyetem épületében tartani a hivatalos gyűléseket, és formailag a szervezeti folyamatosságot hangsúlyozni, például azzal, hogy beszámoltatják a tízes bizottságot az eddigi történésekről. Másrészt viszont a Függetlenségi Párttal való kapcsolatot erősíteni, aminek keretében Irányi pártelnök Polónyi Géza országgyűlési képviselőt ajánlja a mozgalom vezetésére. De az egyetem rektora fél a diákoknak a politikai pártokkal való kapcsolatától, s nem engedélyezi az egyetem termeinek szervező gyűlésekre való használatát.¹⁸ Gyakorlatilag két helyen folyik a gyűlésezés: a „Pongrácz”-ban tartják az informális értekezleteket, ahol a szervezők, küldöttek stb. minden este beszámolnak az azon a napon intézettekről, s a Függetlenségi Párt pártkörében, amelyet a párt felajánlott, „az egyetemről kitiltott” szervezőknek. A budapesti főkapitány ugyanis az 1887-es 8789/eln. számú rendeletében kihágásnak minősítette az egyetemi ifjúság vagy annak nevében mások által rendezett gyűléseknek és értekezleteknek vendéglőkben és kávéházakban való megtartását. Polónyinak és a Függetlenségi Pártnak még egy meghatározó befolyása van a mozgalomra: az egyre növekvő számú szervezők kimondják, hogy a budapesti egyetemista tiltakozó gyűlést kihagyva, rögtön egy országos ifjúsági gyűlést tartanak. Küldöttek mennek a vidéki felsőoktatási intézmények hallgatóihoz, s mindenféle ifjúságinak nevezett egyesülethez, és az egyetemisták reakciója egyértelműen pozitív is. Pártpolitikuskon és egyetemistákon kívül azonban nem nagyon találkoztunk csatlakozókkal. A „tiltás” miatt a szervezésből kiszorult olvasóköri természet-

15 Az adott vitában az ifjúság kifejezés az érettségizettekre, mindenekelőtt a felsőoktatási hallgatókra vonatkozik, tulajdonképpen a művelt ifjúság, avagy az egyetemi hallgató színimája.

16 *Fővárosi Lapok* 1889. január 14. 99. A változás jele, hogy Horváthnak a kormánypárt lapjában, a *Nemzetben* még novemberben (*Nemzet* 1889. november 22. 1–2. Horváth Gyula: Az új véd-erő-javaslat egy rendelkezése) megjelent hasonló álláspontú cikke kapcsán, pusztán egy kis küldöttség látogatta meg őt, megköszönni a támogatást. Az, hogy Horváthot a cikk ellenére a kormánypárti többség a képviselőház alelnökének választotta meg, talán erősítette az egyetemisták reményét abban, hogy hagyományos peticionáló mozgalmuk hatása is elég lesz a törvényjavaslat megváltoztatására.

17 *Egyetértés* 1889. január 14. 1.

18 A politikai momentumtól való távolmaradáson kívül hangsúlyozza, hogy nem lehet a hallgatóság egészének nevében beszélni, hiszen a hozzá benyújtott kérvényt, alig a diákság 10%-a írta alá. Természetesen folyik a „számháború” is: az ellenzéki lapok ötszázal is több aláírásról, a kormánypártiak 200-nál is kevesebbről írnak. (az 1888/89-es tanév második félévére összesen 3305 hallgató iratkozott be a budapesti tudományegyetemre. *Pesti Hírlap* 1889. február 20. 9.)

sen kimondja, hogy tagjai egyénileg részt vesznek a nagygyűlés előkészítésében és magán a nagygyűlésen is, s tüntetésként dísztaggá választja azokat az országgyűlési képviselőket, akik a „leghatásosabb” beszédek tartották a véderőjavaslat ellen.

Január 27-én meg is tartják a Vigadóban az ifjúsági nagygyűlést, melynek szervezésében sok egyetemista vesz részt, ezért az eredeti 100-as szervező bizottságot 150-esre kell emelni. Maga a nagygyűlés, az azt követő bankettel és a hozzá csatlakozó népszínházi előadással, ahol Blaha Lujza, Splényi detektívfelügyelő felesége, az „édes magyar szó”-ról rögtönzött egy kuplét, ami nagysikerű volt. A beszámolók csak a részvevő ellenzéki politikusokat sorolták fel, úgy tűnik a polgárság inkább kíváncsiságból, mint szolidaritásból vett részt a rendezvényen. Az előre tervezett szónokokon kívül (Polónyi és egyetemi hallgatók), beszélt még Irányi Dániel és Kaas Ivor¹⁹ is, ami a rendezvény egyértelmű politikai jellegét mutatja. Az elfogadott határozati javaslatok már teljesen politikai szempontból bírálták az egyéves önkéntesi intézmény reformját, azt a németesítés eszközének, s alkotmányellenesnek nevezték, de Polónyival ellentétben nem követelték az önálló magyar hadsereg létrehozását. Kétségtelen, hogy mikor Kaas arról beszélt, hogy az ifjúság nem nyúl szívű, hanem párdúc, ezt sokan értelmezheték a nagygyűlésen túlmenő akciókra való felhívásnak is.

Egészében az addig történetekre igaz az *Egyetértés* korábbi értékelése és reménye, mely szerint az egész mozgalom a jogszabályok keretein belül zajlik:²⁰

A 27-i nagygyűlést követő bankett után viszont már egy kicsit túllép a mozgalom a legalitáson. Körülbelül 120 egyetemista hazakísérte Polónyi Gézát (mint azt az *Egyetértés* újságírója közli), vagy elment lakásához köszönteni őt. Ott elénekeltek a Szózatot s újabb beszédet vártak tőle, Polónyi javasolta, hogy inkább menjenek haza. Még az *Egyetértés* szerkesztősége előtt (Polónyi lakása melletti ház) egy kicsit ünnepeltek, de végül nem került sor Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszter elleni tüntetésre, sem dr. Ágai Adolf²¹ egyesek által javasolt megverésére sem. A főváros rendőrfőkapitánya örömmel fogalmazta meg jelentésében, hogy sem a nagygyűlés napján, sem az előző napon nem volt rendőri beavatkozásra szükség.²²

Ezzel szemben a következő napokról már nem írhatta ezt, ugyanis az engedély nélkül tartott két napos tüntetés sokkal nagyobb méretű volt, s személyek és tárgyak elleni erőszakkal kapcsolódott össze.

ELŐSZÖR AZ UTCÁN

1889. január 29-én került sor a véderőtörvény-javaslat általános vitájának lezárására. Már reggel óta gyülekezett a tömeg, amely a szavazás eredményére várt: részben egyénileg érkeztek, részben nagyobb csoportokban vonulva. Természetesen az ér-

19 A Mérsékelt Ellenzék képviselője.

20 *Egyetértés* 1889. január 15. 1.; *Egyetértés* 1889. január 20. 1.

21 A *Fővárosi Lapok* újságírója, aki nem egészen dicsérőleg írt a mozgalomról.

22 Magyar Országos Levéltár (MOL) K-150 VII. kútfő, 13. tétel. 1816. csomó. 7101/1889. Török főkapitány 1889. január 28-i jelentése a belügyminiszternek; *Egyetértés* 1889. január 28. 1.

deklődő járókelők is ott ragadtak egy időre. Mikor a képviselők megérkeztek a Sándor (főherceg) utcai képviselőházba és pártállás szerint megkapták a nekik járó éljencet és abcugokat, a szervezett tüntetők elindultak városbejáró útjukra. Bejárták a város egy jelentős részét, éljenezve, énekelve és abcugolva, mondhatnánk szimbolikusan elfoglalták azt.²³ Maga a vonulás bevett egyetemista magatartás, több társadalmi eseménynél vállalták a diákok korábban is, később is a rendfenntartó és a tüntető szerepet. Itt tehát egyértelműen az „ifjúság” tervezett magatartásáról van szó, függetlenül attól, hogy feltételezhetően mások is csatlakoztak a csoportokhoz.

A szavazás lezajlásakor már a „tethelyen” voltak, csatlakozott hozzájuk az eddig a Múzeum kertben gyülekező tömeg, amely áttörte a kert lezárt kapuját.²⁴ A kijövő képviselőket újfent pártállás szerint üdvözölték. A miniszterelnöknek másfél órát kellett várnia, amíg a rendőrség meg tudta tisztítani a terepet a képviselőház előtt, s Tisza Kálmán fiával, Tisza Istvánnal együtt kocsiba ülve megszökhetett a rá vadászó tüntetők elől. Több kormánypárti képviselőt bántalmaztak, egyértelművé vált, hogy a tiltakozó rítusok alkalmasak voltak a gyűlöletkeltésre.

Ezután egy csoport kiadta a jelszót: „Fel Budára!” Egyértelmű a szimbólum: 1848. március 15., s annak három évvel ezelőtti leképezése a Janszky-féle tüntetések idején. Mire felértek a várba, már várta őket a rendőri és katonai karhatalom. Egy ideig farkasszemet néztek, a tüntetők természetesen énekeltek (Kossuth-nóta, Szózat) és kiabáltak, majd visszatértek Pestre. A visszaúton a Váci utcában betörték a Calderoni-féle üzlet kirakatát, ahol Tisza Kálmán miniszterelnök fényképe volt kiállítva, és azt természetesen azonnal szét is tépték.²⁵ Mire visszatértek a mostani Astoriához, már többször összecsaptak a tüntetők a kirendelt karhatalommal. Volt, akit el akartak fogni, de kiszabadították őket. A tömeg, amely egyes becslések szerint ekkor az ötezer főt is elérte, lassan feloszlott. Csak egy kisebb, de még mindig jelentős csoport jelentkezett este 7 órakor a „Pongrácz”-nál a „vezérektől” utasításokat kérni. Bár a sajtó szerint Takács és Fischer a további tüntetésről lebeszéli őket, azért elvonulnak a Sándor utcán a körülig, majd az Andrassy úton és Váci utcán keresztül visszatérnek az Astoriához. Ezekben az esti megmozdulásokban, már erősen megjelenik a tárgyak elleni erőszak, gázlámpákat törnek össze, kirakatokat törnek be, s boltokat fosztanak ki, természetesen a Belvároson kívül, mert azt ekkorra már biztosítja a karhatalom.

Másnap éppen a karhatalom határozott jelenléte miatt kevesebb tüntetőt látni az utcán, és a képviselőház körül csellengőket is megkergetik. Amikor a Múzeum körút és a Sándor utca találkozásánál gyülekező, részben egyetemistákból álló tömeget a karhatalom szétzavarja, egyes egyetemisták a Műegyetem kertjébe menekülnek. Az oda betörő huszárok (nem rendőrök) három gyógyszerész hallgatót meg is

23 A tüntetéseknek, mint szimbolikus területfoglalásoknak értelmezésére lásd Gyáni 1994.

24 A javaslatot a 450 igazolt képviselő (természetesen a horvát–szlavón szábor küldötteit is beleértve) közül megszavazta 267 fő, nemmel 140-en szavaztak, az elnök és a 41 távollévő képviselő természetesen nem vett részt a névszerinti szavazásnál.

25 Itt ugyanaz az érzület látszik, amely a kormánypárti képviselők elleni tüntetéseknel, s azoknak a képviselőház környéki fenyegetésénél.

sebesítenek.²⁶ Újfént elhangzik a „Fel Budára!” de még annyira sem jutnak, mint előző nap. Január 30-án az egyetemen belül történik ugyan egy kis tüntetés Pulszky Ágost egyetemi tanár, kormánypárti országgyűlési képviselő ellen, akinek lakásánál már előző este is egyetemisták macskazenét rendeztek. Mikor belép előadásának megtartásra általános abcugolás fogadja, s csak a rektor megjelenése vet véget a jelenetnek. Mikor megjelennek az esti lapok Rudolf trónörökös halálhírével, gyakorlatilag véget ér a tüntetés, nemcsak aznapra, hanem a következő napokra is.²⁷

A két napos, tulajdonképpen mindkét nap a rendőrséggel való összecsapással és rongálással járó tüntetésről való beszámolók egyik legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy összesen csak hét olyan személy neve jelenik meg az újságokban – de a rendőrségi jelentésekben is –, akik valamiféleképpen az egyetemhez tartoznak.²⁸ Az összes többi említett személy olyan, akit a korabeli polgári nyilvánosság egyszerűen csőcseléknek nevez.

Mint említettem, Rudolf halálhíre után egy ideig csendesek voltak az utcák. Pusztán a február 10-én Budapestre megérkező Ferenc Józsefnek a pályaudvaron díszőrséget adó egyetemisták egy része kísérelte meg az alkalmat tüntetésre felhasználni.

Február 11-én kezdődött meg újra a képviselőházban a véderőjavaslat vitája, s vagy ez, vagy Takács Zoltánnak, a 10-i tüntetés vezetőjének a rendőrségen való előállítására és egész napos kihallgatására vezetett a tüntetések felújulásához. Ezek többször a karhatalommal való összecsapáshoz, újabb előállításokhoz és később ítéletekhez (de most már csak pár naposokhoz) vezettek. Már nem csak a „politika és politikusok”, hanem a rendőrség ellen is tüntetnek, ami természetes velejárója minden hasonló megmozdulás öngerjedésének. Úgy tűnik, a tüntetésszervezők: az egyetemiek és az ellenzéki politikusok úgy vélték, hogy szimpátia szerzéshez jobb módszer a rend fenntartása, s ezzel magához a tüntetéshez is nagyobb (és elegánsabb, s ezáltal meggyőzőbb) tömeget lehet verbuválni.

LEGÁLISAN: JÖJJÖN A POLGÁRSÁG

Ezért kíséreltezznek engedélyezett akciókkal: a fővárosi polgárságot mozgósító politikai körmenettel, s március 15-ének az egyetemi körökből kiszabadult egyetemisták általi újfént „városfoglaló” megünneplésével. A körmenet lényege a városnak – és a sajtón keresztül az országnak – bizonyítani, hogy a társadalom kormánypárt-, de mindenekelőtt kormány- és kormányelnök-, azaz Tisza Kálmán ellenes.²⁹

26 Jellemző a korabeli sajtóra, hogy rögtön megjelenik a hír, hogy a katonák megölték egy gyógyszerészt. Másnap persze már szó sincs erről. Február elsején rendőrségi jegyzőkönyvet vesznek fel az adott esetről. Itt a legjobban megsebesült Govorkovich János többek között ezt mondja: „Én a fejemen egy kardvágás folytán ekkor könnyen megsérültem, de hogy ki ütött meg, azt határozottan nem tudom. Utólag még megjegyzem, hogy sérülési ügyemben semmiféle vizsgálat megindítását nem kérem, úgy szintén orvosi megvizsgálattatásomat nem kívánom.” MOL K-149 1889. 6.tétel, 9.csomó, 227.res.

27 „A mi meg ezentúl történt, a melyben azonban csak a legalsóbb csőcselék vett részt egészen jelentéktelen demonstráció volt.” – írja a másnap reggeli *Nemzet*. *Nemzet* 1889. január 31. 3.

28 Közülük is hárman a megsebesült gyógyszerészek.

29 Január közepétől kezdődően, ugyanis a megmozdulásokat az ellenzéki politikusok egyértelműen a félt és gyűlölt miniszterelnök megbuktatására szeretnék felhasználni, s az egyetemistáknak sincs el-

Ugyanakkor mindenki tisztában volt azzal, hogy az egész benyomást tönkretetheti, ha a körmenet során, vagy után valamiféle „rendetlenségre” kerül sor. Itt és most nem jön elő az, amit a korábbi tüntetések többek között (ha nem is elsősorban) bizonyítani akartak: ez a kormány a tényleges rendfenntartásra is képtelen. Ennek megfelelően a szervezők – a mozgalmi lapok egy része az előkészítő értekezleteken akár 1000 fő jelenlétét is említi – alapvetően parlamenti képviselők és egyetemi hallgatók katonás szervezetségre törekszenek. Szinte katonai századokba osztják be a rendezőket és a tüntetőket. A szervező képviselők részben kocsin, irányító tisztként szerepelve, állandó kapcsolatban álltak a felvonuló „századokkal”.³⁰ Ez abszolút mértékben sikerül, nincs „kilengés”, a tüntetés végén senki sem marad a helyszínen, egyetlen csoport sem indul egyéni „kirándulásra”.

Az útvonalat alapvetően a pártklubok elhelyezkedése határozta meg. Eljutnak a Ferenc József (ma Roosevelt) térre, ott a Szabadelvű Párt klubját egy száz fős, korábban odairányított rendező csoport „őrzi”. Veiszfeld is mint e csoport tagja tartja meg – a sajtó által természetesen leköszölt – beszédét, a tömegnek meg kell elégednie néhány „Abcug”-gal. Egyértelmű, hogy a rendezők attól féltek, hogy huzamosabb jelenlét esetén a tömeg valamiféleképpen megtámadja a klubot. A zászlók feliratai, a beszédek jelszavai egyértelművé tették, hogy itt már nem a véderőjavaslat képviselőházi elfogadásának megakadályozásáról van szó. Még a híres, hírhedt 25. § elleni tábla is inkább azt akarta sugallni, hogy a kormánytöbbségnek nincs köze a nemzethez. A „Le Tisza Kálmánnal!” jelszó a tényleges célkitűzést fogalmazta meg, az „Éljen Kossuth Lajos!” a pártpolitikai váltás kívánt irányát, s a „Nyelvében és ifjúságában él a nemzet!” pedig szinte köszönetnyilvánítás volt a tüntetéseket (többek között ezt is) szervező és végrehajtó egyetemistáknak. Közülük a körmenet kapcsán természetesen csak a szónokokat és a szervezési vezetőket nevezték meg a sajtóban, ezek már egyértelműen a Függetlenségi Párthoz kötődnek. Rajtuk kívül a függetlenségi és a mérsékelt ellenzéki képviselőket sorolták fel, budapesti polgár, azaz nem a fenti két csoporthoz tartozó alig 3–4 szerepel.³¹

A sajtóban, szimpátia alapján elég nagy vita van arról, hogy hányan vettek részt a körmenetben, a számok a 30–40.000-tól a 100.000-ig terjednek. „Komoly” és eltérő technikájú számítások születnek arról, hogy miként lehet elfoglalt terület és menet-sűrűség alapján a tüntetők számát megállapítani. A *Pesti Hírlap* például 30–40.000 fővel számol, de hozzáteszi, hogy az utcán és az ablakokban bámészkodókkal együtt akár 100.000-en is lehetnek. Ugyanakkor megjegyzi, hogy egy német nyelvű lap 10–15.000-re, sőt van olyan is, amely 3–4.000-re teszi a résztvevők számát.³²

lené ez a fordulat. A politikusok számára a tüntetéssorozat célja egyre inkább a kormánypárt és tárogatóinak megosztása. Azt szeretnék bizonyítani az egyetemista s egyéb megmozdulásokkal, hogy Tisza Kálmán mögül „kihátrált” a Szabadelvű Párt, s annak meg kell szabadulnia vezérétől.

30 10 főrendező volt, hozzájuk 30 csoportban összesen 300 rendező volt beosztva.

31 Azt a hírt, hogy tervbe vették: „A tüntetésre vonatkozólag a 'Magyar Híradó' nyomán felemlítjük még, hogy a holnapi körmenet alkalmával Poós Ferencz, Vasas József, Éles István, Tejfat Ferencz iparosok és Jung Mariska kisasszony a függetlenségi pártkör előtt babérkoszorút nyújtanak át a már sokszor említett ügyvédjelöltnek.” (*Nemzet* 1889. február 17. 3. reggeli kiadás) Ezt mégsem tekinthetjük a tüntetők társadalmi összetétele jelzőjének.

32 *Pesti Hírlap* 1889. február 19. 7.

Fel kell vetnem a kérdést, hogy kik is mentek el végül a tüntetésre. Ezt csak a különböző sajtójelentések alapján lehet valahogy feltérképezni, rendőri jelentés (nem mintha az okvetlenül megbízhatóbb lenne) nem maradt fenn. A mozgalmat, s így a körmenetet teljes mellszélességgel támogató (akár kezdeményezőnek is nevezhető) *Egyetértés* természetesen a fővárosi polgárok impozáns felvonulásáról ír. A résztvevőket a következő képekkel személyesíti meg: békés családapa karján serdülő leányával, vállukon nemzetiszín szalaggal; csoport munkásember sötétkék „blouse”-ban egyszerű siphával;³³ csoport derék magyar paraszt, becsületos ábrázatával, csillogó gombos bekecsével; egyetemi ifjak; tekintélyes fővárosi polgárok; előkelő tisztviselők, asszonyok, leányok.³⁴ A tüntetéssel szimpatizáló, de nem teljesen azonosuló *Pesti Hírlap* szerint: „Igaz, hogy a nagy többség a vagyontalan és elhanyagolt »plebs« köréből került ki. [...] De nem csak a sokat szidott és keveset szeretett szegény nép tüntetett. Az áradásban ott volt az egyetemi fiatalság. A többi ifjúságból is igen sokan. Polgárok is elegendő számmal. Különösen a kispolgárság.”³⁵ A kormánypárt lapja már keményebben fogalmaz, bár láthatóan a rendezettséggel az itteni újságírók is elégedettek: „A tüntetők serege, a mint ez hajlandóságukból is kivehető, nagyrészt fiatalságból állott, még pedig a 30 éven alóliból. Leszámítva a menet élén haladó szélsőbali képviselőket, s legföllebb másfél száz főnyi választó polgárát a fővárosnak, a többiek szinte kivétel nélkül ifjúságból, munkásokból, nőkből és gyermekekből állottak. Azok a polgárok, kiknek a részvevése bárminő mozgalomnak is súlyt ad, szinte kivétel nélkül távol tartották magukat, dacára azoknak a duzzadó felhívásoknak, melyeket a mai ellenzéki lapok közöltek.”³⁶

Egészében feltételezhetjük, hogy a szervezőknek nem sikerült azokat az utcára vinni, akiket eredetileg akartak. Sok résztvevő – s nem pusztán az ablakokban – sokkal inkább a „népünnepélyt” látta az eseményben, mint a politikai momentumot. Ugyanakkor a sajtó (jogosan) nagyszámú részvevőről cikkezhetett, s a szimpatizáló választópolgárok megerősítést nyerhettek a beszámolókból, mely szerint nincsenek egyedül. Ennél többet úgy tűnik nem lehet elérni. Ezt bizonyítja akár Apponyi Albert beszéde is a képviselőházban, ahol kijelenti: „Tehát ebből a szempontból, és én úgy tudom, hogy az ellenzéknek minden eleme ma abban a nézetben van, hogy amennyiben erre egyáltalán befolyást gyakorolhat, az ilyen természetű tüntetések a vasárnapi nagy tüntetés után jövőre elmaradjanak.”³⁷ Ugyanezt mondotta Polónyi Géza is a körmenet intéző bizottságának a tüntetést követő értekezleten: „tüntetéseket befejezettnek nyilvánítja, és kéri az ifjúságot, hogy most már várják be nyugodtan a tüntetés hatását és bízzák a képviselőkre” a siker kiaknázását.³⁸

A következő napokban valóban alábbhagy a tüntetési kedv, közben folytatódik az egyetemi hallgatók akciója valamiféle látható diákjelvény létrehozására, aminek

33 Az adott beszámolót hiteltelenné teszi, hogy nem ilyen a munkások vasárnapi öltözéke. (L. Baji 1985–86.)

34 *Egyetértés* 1889. február 18. 1.

35 *Pesti Hírlap* 1889. február 18. 1.

36 *Nemzet* 1889. február 18. 1. reggeli kiadás

37 *Képviselőházi Napló* 1889: 1889. február 19. 348.

38 *Pesti Hírlap* 1889. február 20. 8.

aktualitást éppen a tüntetések, s azokon a hallgatók és a „hozzácsapódó” „fegyelmeztelen” elemek látható elkülönítésének igénye ad. A már említett március 15-i diákünnepség körmenete már egyértelműen a résztvevőknek a (mindenekelőtt függetlenségi) ellenzéki politikával való teljes azonosulását mutatja.³⁹ Macskazenék azért olykor megzavarják a főváros rendjét, láthatóan ebben a mozgalom olyan hallgatói vesznek részt, akik nem teljesen értenek egyet a tüntetési csenddel, ugyanakkor többségük a – kevesek számára megadandó – szónoklat helyett a játékosabb zajcsinálás, lejáratós tüntetésformához érzi magát közel.⁴⁰

AZ „ATYÁK” ELLENÉBEN

Nagyobb érdeklődő tömeg március 15-e után tulajdonképpen csak a 25. § tárgyalásakor jelenik meg a képviselőház előtt. A jelzett s a hallgatók által az első pillanattól kifogásolt szakasz tárgyalása, és mindenekelőtt a felfokozott hangulatban a Házban eldőrdülő revolverlövés vezet a nagyobb tüntetések utolsó nagy hullámához. Az eseményre nem az ülésteremben került sor, hanem a folyosón, amikor március 19-én egy Schamorzil Kálmán nevű fiatalember oly hevesen támadta meg szavakban Ivánka Imre kormánypárti képviselőt, hogy egy képviselő és párttársa, Rohonczy Gedeon revolvvert húzott és rálőtt a tüntetők egyikének feltételezett és erőszakra is képesnek tartott ifjúra.⁴¹ Az ügy híre azonnal elterjed, s természetesen a tiltakozás különböző formáit vonja maga után. Három napig újra tüntetésektől hangos a főváros. A március 19. és 21. közötti megmozdulások jellemzője, hogy ha csak lehetséges, az egyetemi hallgatók zárt téren (Múzeum-kert, egyetemi udvar) gyülekeznek. Ennek két oka van: egyrészt el akarják kerülni a keveredést az eléggé nem fegyelmezhető, hozzájuk csapódó közönséggel. Ezt szolgálják, az ekkor már a tüntetők által általánosan hordott diákjelvények, a diákkucsmának nevezett kalpagok is. Másrészt nem akarnak szembekerülni a nagy számban felvonultatott karhatalommal. Március második felére ugyanis, az eddigi tapasztalatokon okulva, a rendőrség a katonaság segítségét is igénybe véve, nagy erővel vonult fel, s minden gyülekezést igyekezett megakadályozni.⁴²

Ez a három nap valamiféleképpen kettősséget mutat a hallgatóknál: erősebb a diáktüntetők megoszlása, mint bármikor korábban. Vannak, akik a február köze-

39 Nemcsak azért, hogy az ünnepségsorozatba a pártokat és az ellenzéki politikusokat is bevonják, hiszen az egyetemi mozgalom január közepe óta mindig ezt tette, de felolvassák az új 12 pontot, amely az ellenzéki pártok programjainak összefoglalása. *Pesti Hírlap* 1889. március 16. 6.

40 Az egyes tüntetésformák nyilvánosságát jelzi, hogy az adott akcióban 50–60-an vettek részt, és 18-nak tudhatjuk meg a nevét a sajtóból.

41 A hivatalos orvosi vélemény megállapította, hogy: „A sérülés 8 napon belül gyógyul.” *Pesti Hírlap* 1889. március 20. 7.

42 Török főkapitány már február 14-én kiadott rendeletében közölte, hogy minden engedély nélküli tüntetést meg fog a rendőrség akadályozni, március 20-án kiadott rendeletében már minden csoportosulást megtiltott. MOL K-149 1889. 6.tétel, 9.csomó 371. res. a 1498 sz. fk.eln/1889 és 2547 sz. fk.eln/1889-es rendeletek. Természetesen mindkettőt közzétették falragaszokon, és az újságok is közzölték őket.

pi politikusi tanácsokat megfogadva, nem akarnak újabb tüntetéseket, s vannak, akik úgy érzik, úgy vélik, hogy az adott eset alkalmas a kormánypárt újabb s még erősebb lejáratására.⁴³ Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy egy „tüntetőtársuknak” megsebesítése nem maradhat válasz nélkül.

Ennek megfelelően a „vonulások” a korábbiaknál sokkal kevésbé átgondoltak: tulajdonképpen az egyes pártkörökhöz mennek, s néhány országgyűlési képviselőt „látogatnak” meg, hogy megéljenezhessék, illetve, hogy macskazene keretében megabcugolják. Ezek az akciók is rövid életűek, ugyanakkor gyakrabban kerül sor a rendőrséggel való összecsapásra. Éppen az egyetemisták megosztottsága és az akciózók előtérbe kerülése miatt most már szinte általánossá válik az erőszak: megkergetik és megdobálják a miniszterelnök kocsiját,⁴⁴ kövekkel dobálják meg az egyetemi udvarból a Múzeum körüti rendfenntartókat stb. Az előállítások száma is növekszik. A feszültség olyan nagy, hogy Herman Ottó, aki eddig is a tüntetők egyfajta atyjaként szerepelt, elmegy a főhadiszállásra lebeszélni az „ifjúságot” a további tüntetésekről, és felhívását azután a Múzeum-kertben is megismétli.⁴⁵ Aztán a politikai támogatók hiánya⁴⁶ véget vet a tüntetéseknek. Március 29-én már megjelenik a lapokban, hogy „a rendőrség hivatalos órái visszatérnek a régi rendbe.”⁴⁷ Április 8-án, pedig a belügyminisztérium engedélyezi a főkapitánynak, hogy több mint 10.000 forintot fizessenek ki a tüntetések alatt rendkívüli szolgálatot teljesítő rendőröknek.⁴⁸ Március 26-án a képviselőház hosszú vita után elfogadja a 25.§-t és április 3-án az egész törvényjavaslatot.

Ugyanakkor az Egyetemi Olvasókör már március 21-én alapszabályaival foglalkozik, és kitiltja a kártyázást helyiségeiből,⁴⁹ ugyanitt Horti Jenő, a tüntetéseken igen aktív joghallgató már április elején az esküdtárszégekről tart tudományos előadást,⁵⁰ s ugyancsak április elején megalakul a „Szent Imre” katolikus ifjúsági egyesület,⁵¹ amely már egy egészen más politikai mozgalomnak lesz része pár év múlva.

43 A két csoport közti feszültséget már a március 15-i ünnepséget rendező 100-as bizottság elnökválasztása is mutatta, ahol Orbánt, az eddigi mozgalom egyik lelkét pár szóval leszavazzák, és a műegyetemiek segélyegyletének elnöke, a műegyetemi petíciót fogalmazó tízes bizottság vezetője Rácskay Gyula kapja meg ezt a megtisztelő posztot. A feszültség oly nagy, hogy Orbán és követőinek egy része nem vesz részt az ünnepség után (ellenzéki politikusokkal közösen) tartott banketten.

44 Nyilvánvalóan ez meghatározó szerepet játszik abban, hogy a minisztertanács március 21-i ülésén foglalkozik a tüntetésekkel és komoly lépéseket vár el, mind a vallás- és közoktatásügyi minisztertől. MOL K-27 1889. 44. doboz. 1889. 03. 21.

45 Szabó 2000: 221–238.

46 Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a képviselőházban az ellenzéki képviselők nem szólalnak fel a tüntetők védelmében, a rendőri eljárások ellen.

47 *Nemzet* 1889. március 29. 3. reggeli kiadás

48 Budapest Főváros Levéltára (BFL) Főkapitányság elnöki rezervált iratok 1889 99.res.

49 *Egyetemi Lapok* 1889. március 24. 2–3.

50 *Fővárosi Lapok* 1889. április 14. 754.

51 *Fővárosi Lapok* 1889. április 10. 721–722.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az adatbázisba került személyek csak részben tükrözik a tüntetések tényleges társadalmi összetételét, hiszen a sajtóban jelzett 100–300-as tüntető csoportokból néha csak 2–3 személy neve kerül általában az újságba, vagy valamiféle (számomra is hozzáférhető) hivatalos feljegyzésbe. Ennek ellenére érdemes bizonyos általános statisztikát felvázolni az adatbázisba került 328 személyről. Alapvetően két csoportba sorolhatóak: 65%-uk egyetemi hallgató, (akik további 8, a mozgalomhoz tartozó értelmiségivel együtt alkotnak egy csoportot); 29%-uk munkásnak nevezhető. A fennmaradó 9 fő középiskolás. A különböző csoportok a mozgalom, avagy tüntetéssorozatnak nem ugyanazon szakaszában szerepelnek. Míg a diákság minden megnyilvánulás-típusban részt vesz, addig az értelmiségiek csak januárban jelennek meg a nyilvánosság előtt, mint a mozgalom részesei. A munkások először a január 29-i tüntetés kapcsán kerülnek kapcsolatba az egész ügyvel, s később február közepén és március vége felé csapódnak a különböző tüntetési formákhoz. A középiskolások a januári tüntetéseken tűnnek fel, később valószínűleg a család nem engedi őket az utcára, s a közönség esetleges felháborodásától tartva valószínűleg a rendőrség sem tartóztatja le az esetleg mégis ott lévőket. A két meghatározó csoportról nyert információk sem azonosak. Míg a diákság gyűléseiről részletes beszámolókkal rendelkezünk, s pusztán 7,5% kerül bíróság elé, addig a munkások valamennyien a karhatalommal kapcsolatban kerülnek az adatbázisba, s 58%-uk kerül az igazságszolgáltatás kezébe. A diákok 34%-a jogász, 28%-a orvos, 16%-a gyógyszerész, 13%-a bölcész, 9%-a a műegyetem hallgatója. Ha ezt összevetjük az egyetemi hallgatókról készített statisztikával,⁵² azt látjuk, hogy a műszakisok⁵³ és a jogászok vannak alulreprezentálva, mivel a hallgatók közötti arányuk 14 és 41%, az orvostanhallgatók körülbelül arányuknak megfelelően szerepelnek (29%), míg a gyógyszerészek és a bölcészek túlréprezentáltak (6 illetve 8%).

A mozgalomban való részvétel nem azonos az egyetemi korporációkban való részvétellel sem. A tüntetésekhez kapcsolódó hallgatóknak csak 58%-a olvasóköri tag, bár ez is magasabb, mint az olvasóköri tagságnak az összhallgatók közötti aránya (22%).⁵⁴ Az olvasókör belső erőviszonyairól már 1888 elején azt írta Jászy Viktor, hogy a jogászok viszik a prímet, majd az orvosok, bölcészek következnek és kevés a „technikus”.⁵⁵ A jogász vezetés tükröződik a mozgalomban is, a leggyakrabban szereplők között túlnyomó többségben vannak a jogászok. Úgy tűnik ugyanakkor, nem a szak a meghatározó a mozgalomban való részvételnél – bár mindenki

52 *Pesti Hírlap* 1889. február 20. 9.; *Egyetértés* 1889. február 17. 3.

53 A külön egyetemi szervezkedésből következően a műszakisok aránya a mozgalom első szakaszában a legmagasabb. Az ebben az időszakban szereplő „technikusok” közül mindössze egy személyről történik említés a tüntetések során, ami természetesen nem jelenti, hogy a József műegyetem hallgatói nem vesznek részt ezeken, pusztán azt, hogy nem teljesen azonos a diák elit és az egyetemisták más csoportjainak álláspontja, mindenekelőtt a nagy- avagy pártpolitikához való csatlakozásról.

54 *A Tudomány és Műegyetemi Olvasókör Évkönyve* az 1888/89. tanévről.

55 *Egyetemi Lapok* 1888. február 5. 3–6. Ő is körülbelül 800 főről beszél, mint az 1889 nyarán készített kimutatás az évkönyvben.

azt állítja, hogy az új véderőszabályozás a jogászokat érinti a leghátrányosabban –, hanem a kapcsolattartórendszer, az egy társasághoz való tartozás.

A rendelkezésekre álló adatok alapján sem a diákok, sem a többi csoport nem tekinthető vallásilag homogénnek: a tüntetéseken résztvevők között találunk római katolikustól kezdve görög katolikuson és görög keleti vallásún keresztül reformátusokat, evangélikusokat, zsidókat, sőt még egy unitáriussal is találkoztam. A mozgalomban résztvevő diákok túlnyomó többsége nem fővárosi születésű, úgy vélem, hogy „mozgalmárságukban” meghatározó szerepet játszik az új környezet-hez való alkalmazkodás, az abba való beilleszkedés igénye, vágya.⁵⁶

A munkások fele a január végi, egy-egy negyedük a február közepi, illetve a március végi megmozdulások letartóztatottjai között szerepel. A sajtó által csőcseléknek nevezettek 42%-a kisipari munkás, lakatos-, kovács-, fodrász-, cipész-, szabólegények stb., egyharmadukat valamiféleképpen utcai embernek nevezhetjük: napszámosok, kocsisok, szolgák, küldöncök. 20%-uk fiatal: inasok, tanoncok a legkülönbözőbb kisipari foglalkozásokban: ács, asztalos, lakatos, szabó, hentes, ékszerész stb. Tulajdonképpen csak négy személyt, két betűszedőt és két malommunkást nem tudunk ebbe a kategóriarendszerbe besorolni. Túlnyomó többségük nem fővárosi születésű. Úgy vélem a tüntetésekhez, vagy azok bizonyos pillanataihoz való csatlakozásukban szerepet játszik a lehetőség, hogy az utcán legyenek és a családi kötődés hiánya: igen kis százalékuk családos. Korösszetételük is tükrözi a fentebb mondottakat: 78%-uk 30 éven aluli. Az első, a legerőszakosabb tüntetési időszakban a fiatalok aránya még lényegesen magasabb, mint később: úgy tűnik a mesterek az első napok „rossz” tapasztalatai után jobban vigyáztak arra, hogy inasaik ne keveredhessenek bajba.

Úgy vélem ugyanakkor, a januári arányoktól való eltolódásban legalább akkora szerepe van az akkor letartóztatott fiatalok kapcsán kialakult felháborodásnak, s a rendőrség újabb ilyentől való félelmének, mint annak, ami a tüntető tömeg átstrukturálódásának tulajdonítható. Ugyanígy nem valószínű, hogy erre a rétegre túl nagy hatással volt az, hogy a januári tüntetéseken és azzal kapcsolatos rongálásokban való részvételért 25 főt a járásbíróóság elé állítanak, s komoly, fél évtől, másfél évig terjedő elzárásra ítélnék.⁵⁷ Az eljárásban nyilvánvalóan szerepe van annak a törekvésnek, hogy maga a rendőrség is valamiféleképpen szét akarja választani a „hazafias felbuzdulásból” eredő cselekedeteket, amelyek ugyan lehetnek törvénytelenek, de bocsánatosak, és a megbocsáthatatlan cselekedeteket: rongálás, kirakatbetörés stb., amelyeknek semmi politikai tartalma (szerintük) nem lehet.⁵⁸ Az egyetemi

56 A fővárosi diáksághoz való, bár nem politikai alkalmazkodás folyamatát igen érdekesen írja le Herczeg 1985: 161–178.

57 A perekben a letartóztatottaknak nincs ügyvédjük, s ezért a fellebbezés után újra tárgyalásra szólítja fel a bíróságot a Kúria.

58 Még a kormánypárt lapja is így fogalmaz: „de az a csőcselék, mely röviddel azután az utcán a legutálatosabb kihágásokat vitte véghez, csupa olyan elemekből állt, melyek a legalantasabb rétegekből kerülnek elő és melyeknek vezetői olyan alakok valának, a minők különben nappal csak ritkán láthatók az utcákon. Sajnálatos is lenne, ha a tanuló ifjúságról csak föltételezni is lehetne, hogy a mai est kihágásain, melyeknek tetőpontját a fő utcák ablakainak beverése, lámpáinak bezúzása és üzleteinek támadással való fenyegetése képezte, képes lehetett részt venni.” *Nemzet* 1889. január 30. 2. reggeli kiadás

tüntetésekhez csapódók nyilvánvalóan nem politikai okokból vesznek részt a megmozdulásokban, ugyanakkor a járásbírószági tárgyaláson elhangzott, s általam mototóul választott kijelentés mutatja, hogy valamiféleképpen tisztában voltak az „utcára vonulás” elsődleges céljával. Amikor munkásokról beszélek, még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a szervezett munkások nem vettek részt a tüntetéseken, sem január végén, sem később, s ebben a meghatározó szerepet a három évvel ezelőtti, a Janszky-ügy kapcsán keletkezett tüntetéssorozat tapasztalatai játszották. Akkor hangsúlyozták, hogy bár a tüntetés szervezőinek célkitűzéseivel egyetértenek, a módszereiket, a „nép” utcára csalogatását nem tartják elfogadhatónak, főleg azután nem, hogy a szervezők csőcseléknek nevezték a „nem közülük való” tüntetőket.⁵⁹ 1889-ben már a célkitűzésekkel sem értenek egyet, hiszen, mint írják „a véderőjavaslatnak számos olyan pontja van, [...] amelyek nemcsak sérelmesek a munkásokra, de egész súlyával rájuk nehezedik” – a tüntetések, azonban nem ezek ellen tiltakoznak.⁶⁰ A „mi munkások (ez alatt a szervezett munkásokat értve) nem azonosulunk a véderőellenes mozgalommal és nem veszünk részt az az elleni tüntetéseken” momentum érdekes formában is megjelenik ezekben a hónapokban, egy a „Közönség köréből” rovatban publikált levélben.⁶¹

A mozgalom és a tüntetéssorozat az egyetemi hallgatóké, még akkor is, amikor már egyes vélemények szerint csak az ellenzéki pártok eszközéül szolgálnak. Közülük láthatóan valamennyi társadalmi rétegből származók szerepet játszanak, talán csak a társadalmi piramis csúcsán levők maradnak ki a mozgalmából.⁶² Azonban az is látható, hogy mindenekelőtt a kezdeti szakaszban a diákság egyfajta elitje a hangadó. Azon egyetemisták vesznek részt a vitákban, kerülnek be nagy többségben a választott testületekbe, akik az eddigi diákmozgalomban aktívak voltak, akár az olvasókör vezetőségének tagjaként, akár a minden évben megtartott reprezentatív halottak napi ünnepek szónokaiként. Fel se merül, hogy itt az „ifjúság” szellemileg gyengébb része szervezkedne.⁶³

A mozgalom első szakasza egyértelműen az egyetemi hallgatók kollektív akciója, melynek középpontjában az egyetemi korporációs szervezetek állnak. Természetesen ezen testületeknek, sőt a diákságnak sem minden tagja vesz részt a tiltakozásban, ugyanakkor az ifjúság egészére hivatkozva lépnek fel.⁶⁴ Maga a január végi nagygyűlés is beleilleszkedik a petíciókkal és aláírásgyűjtéssel kezdődő megmozdu-

61 *Népszava* 1886. augusztus 1. In: *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* 1. köt. Összeállította: Erényi Tibor, Budapest, Szikra 1951. 522.

62 Az utca. *Népszava* 1889. február 24. 2.

63 Az itt írottakért „Nem vállal felelősséget a szerkesztőség.” *Pesti Hírlap* 1889. február 18. 7. A *Nemzet* másnapi reggeli kiadás 2. oldalán a helyeslőleg idéz a levélből.

64 A szegényebbek részvételét mutatja, hogy több „mozgalmár” tagdíjfizetési kötelezettség nélkül lehet az olvasókör tagja, s talán az is, hogy az egyik leggyakrabban letartóztatott tüntetőt, vékony, nem az időjárásnak megfelelő, kabátjáról ismerik fel a rendőrök.

63 A 221 értelmiségi résztvevő közül 65-en szerepelnek vagy Szinnyey József, vagy Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* című életrajzi lexikonában, vagy a korszak két reprezentatív általános lexikonában a „Pallas”-ban vagy a „Révai”-ban. Míg ez 29%, addig a korai korszakban aktívaknál 50%-ot találunk.

64 A kollektív akciók résztvevői sokszor állítják, hogy egy egész közösség nevében beszélnek. Tilly 2001: 189.

lás sorozatba, bár ekkor már kilépnek a szoros értelemben vett (korcsoporti) érdekképviseleti érvelésről, s átveszik a politikusoknak az osztálytársadalmi érdek képviseletére vonatkozó érvrendszerét. Ugyanakkor sem a nagygyűlésen, sem később nem marad ki követelésrendszerükből a saját érdekeiket sértő törvényszakasz eltörlése. Hasonló a helyzet, mint 1968-ban Franciaországban, ahol a nanterre-i diákok követelése kimondottan az egyetemi viszonyokhoz kapcsolódottak, s ez alakult át később a társadalom egésze átalakításának programjává. Ettől a ponttól kezdve szinte párhuzamosan zajlik egy diákmozgalom és egy politikai pártmozgalom. A korábbi hasonló akcióktól eltérően azonban a kezdeményező szerep itt a diákságé, ők hívják segítségül a politikai szereplőket, s nem a politikai szereplők az egyetemistákat, mint az korábban számtalanszor előfordult a 19. századi magyar történelemben.⁶⁵ A politikai pártok után január végén belép az eseményekbe a városi tömeg⁶⁶ részben a tüntetés rituáléja által vonzottan, részben esetről–esetre a tüntető diákok által irányítottan.⁶⁷ Többször vonulnak a Pongrácz vendéglő elé, hogy utasítást kapjanak az ott tartózkodó vezérkartól. Hangsúlyoznom kell, hogy a városi tömeg számára az egyetemi hallgatókkal, az elittel való együttműködés egyben a társadalmi felemelkedés látszatát is kelti.

A városi tömegnek a „csöcselékbe”, a „mob”-ba való átmenetele vezet olyan lázadásnak (riot) nevezhető akciókba, melyet már a mozgalom egésze elutasít, bár amit kezdetben egyes egyetemi hallgatók támogatnak, felkérve például a más társadalmi csoportokból kikerülő tüntetőket, hogy „oltsák el a lámpát”.⁶⁸ A boltok kirakatainak betörése viszont már kívül esik ezen a támogatott magatartáson.⁶⁹

A márciusi diákmagatartások kapcsán, amikor részben szembekerülnek az egyetemista akciók a politikus támogatók „tanácsaival”, felmerülhet a diákmozgalmakkal kapcsolatosan általánosan elterjedt generációs probléma kérdése.⁷⁰ Úgy vélem, hogy itt inkább a felnőtté válás, az elittársadalomba való beilleszkedés felgyorsításának kísérletéről van szó.⁷¹ Jól látszik ez a diákok között egyébként is elterjedt párba-jozás szókincsének megjelenésében a mozgalom szereplőinél. Akár Schamorzil hivatkozása arra, hogy ő, mint huszárönkéntes nem tűrhette el a képviselők sértését, akár a Rohonczy ügy kapcsán írott második (s már radikálisabb) diáknyilatkozat bizonyíthatja ezt.⁷² A már többször említett egyetemista kalap, vagy kucsma is valamiféleképpen a felnőtt társadalomba való integrálódásra való törekvést mutatta. Egyben valamiféle generációs konfliktusra is utalt, mikor az ifjúság nem egyéneként, hanem egészként, mondhatnám korporációként akart felnőtté válni, s ugyanakkor

65 A diákság és a politikai pártok viszonyára általában lásd Dooley 2001.

66 A városi tömeg magatartásának leírására lásd Hanagan 2001.

67 A tömeg elit általi irányítottóságát a 19. század végén jól elemzi McClellan 1970: 155–237.

68 Természetesen az utcai gázlámpákról van szó. *Pesti Hírlap* 1889. február 16. 11.

69 A speciális körülményeknek ilyen s hasonló „kihágásokhoz” vezetését jól illusztrálja: Archer 1974.

70 Feuer 1969.

71 Statera 1975.

72 „Ön fegyverrel támadott meg egy védtelen fiatalembert, – ön gyáva! Ön szidalmakkal illetett egy magával tehetetlen sebesültet, – ön lovagiatlan! Ön megtanult jól vívni, ön megtanult jól lőni, ezen kívül nem is tanult egyebet ...” *Egyetértés* 1889. március 21. 2.

a felnőtt társadalmon belül egyéniségét, másságát fenntartani. A fejedő elkészítésére kiírt pályázat így szólt: „Készítendő az egyetemi polgárság ünnepi és köznapi használatára szolgáló föveg, melynek mintázata a magyar díszöltözetek, és a régi magyar divat fövegei szerint van kiállítva magyaros formában.”⁷³ Ez a meghatározás is mutatta, hogy ez a másság az adott pillanatban a polgárosodó magyarországi politika tradicionális elemeinek megtartását is tartalmazta. Nem alaptalanul jegyezte meg a *Nemzet* újságírója a megrendelést elnyert kócsag, illetve sastollas kalpagról olvasva: „Ma már a sas-, vagy kócsagtollas kucsmák, kalpagok csak akkor szoktak kikerülni a szekrényekből, a mikor tulajdonosaik valami ünnepélyes alkalmakkor magyar díszbe öltöznek s ősi szokás szerint felkötik a szép, görbe magyar kardot. S minthogy a magyar díszviseletet így együtt nagyon megszokta a közönség, természetesen furcsának találja, hogy annak egy darabját olyan sajtóságos módon igyekeznek most összeegyeztetni a polgári ruha egyszerűségével, igénytelen színeivel.”⁷⁴ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a mozgalom több egyetemista számára egy politikai karrier kezdetét is jelentette, a politikai szocializáció természetéből következően a legkülönbözőbb politikai irányokban.

FORRÁSOK

Budapesti Hírlap
Egyetemi Lapok
Egyetértés
Fővárosi Lapok
Nemzet
A Nép zászlója
Népszava
Pesti Hírlap

Busbach Péter 1895: Az utolsó öt év (Tisza–Szapáry–Wekerle) Parlamenti visszaemlékezések. Budapest

Jászi emlékiratai 1982: In: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Litván György – Varga F. János. Budapest, Magvető Könyvkiadó

Képviselőházi Napló 1889: Az 1887–92. évi országgyűlés képviselőházának naplója. VIII. kötet. Budapest, Pesti könyvnyomda rt.

A Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör Évkönyve 1885/86. XIV. évfolyam. Budapest, Rudnyánszky könyvnyomda, 1886.

A Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör Évkönyve az 1888/89. tanévről. Összeállította Philippovich István sz.i. titkár XVII. évfolyam. Budapest, Scholer József papírkereskedése, 1889.

⁷³ *Egyetemi Lapok* 1889. február 17. 6.

⁷⁴ *Nemzet* 1889. március 10. 3. reggeli kiadás

Budapest Főváros Levéltára (BFL) Főkapitányság elnöki rezervált iratok
 Magyar Országos Levéltár (MOL)
 MOL K-149: Belügyminisztérium rezervált iratok
 MOL K-150: Belügyminisztérium általános iratok
 MOL K-27: Minisztertanács

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Archer, Jules 1974: *Riot! The History of Mob Action in the United States*. New York, Hawhorn Books
- Borbély Zoltán – Kapy Rezső 1942: *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. Budapest
- Dooley, Brendan 2001: Student Movements. In: Stearns, Peter N. (Editor in Chief.) *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. Volume 3. Detroit, New York, San Francisco, London, Boston, Woodbridge, CT. 301–310.
- Feuer, Lewis S. 1969: *The Conflict of Generations The Character and Significance of Student Movements*. New York–London, Basic Books
- Gyáni Gábor 1994: Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. *Századok* 6. 1057–1077.
- Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Hanagan, Michael P. 2001: Urban Crowds In: Stearns, Peter N. (Editor in Chief.) *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. Volume 3. Detroit, New York, San Francisco, London, Boston, Woodbridge, CT. 217–226.
- Heiszler Vilmos 1991: A Janszky-ügy In: *Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Összeállította Gerő András. Budapest, T-Twins Kiadó, 76–91.
- Herczeg Ferenc 1985: *Emlékezései*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- L. Baji Etelka 1985–86: A városi ipari munkásság öltözködése a dualizmus időszakában. *Történeti Múzeumi Közlemények*. 44–53.
- McClelland, John S. 1970: *The Crowd and the Mob (From Plato to Canetti)*. London, Unwin Hyman Ltd.
- Rendőrségi Almanach*. 1923. Szerkeszti: Baksa János, „A Rend kiadása” Budapest, 1923.
- Statera, Gianni 1975: *Death of a Utopia (The Development and Decline of Student Movements in Europe)*. New York, Oxford University Press
- Szabó Dániel 2000: Egy diáktüntetés mellékterméke (ki mitől fél?) In: Angi János – Barta János (szerk.) *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára*. Debrecen, Multipex Media – DUP.
- Szabó Miklós 2003: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Tilly, Charles 2001: Collective Action. In: Stearns, Peter N. (Editor in Chief.) *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. Volume 3. Detroit, New York, San Francisco, London, Boston, Woodbridge, CT. 189–203.